

ОБЛЫСТЫҚ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ГАЗЕТ

АҚТӨБЕ

1924-2024

ЖЫЛ

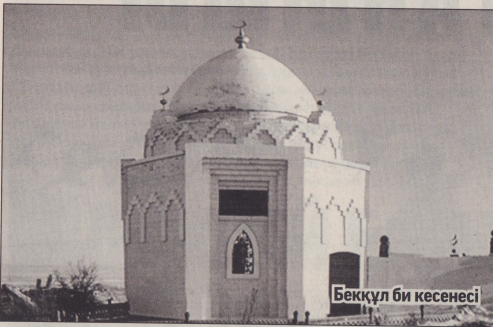
ЖҮЗ ЖЫЛ ЖЫЛНАМАСЫ

4 870220 330029

«Біз, қазақ халқы, ұлы тарихи тұлғалардың ізбасар ұрпағы өкенимізді ешқашан ұмытпауымыз қажет. Ата-бабаларымыздың рухын туризмнің озық үлгілері арқылы дәріптеуіміз керек».

Қазақстан Республикасының Президенті
Қасым-Жомарт ТОҚАЕВ.

Бекқұл би кесенесі

Ақтөбе қаласына қарасты Бекқұл баба ауылындағы Қошқоры-Қызымшек деп аталатын биік төбе баурайында жерленген Бекқұл бидің басына 2000 жылы кесене тұрғызылып, жанынан түнөйтін үй салынды.

Бекқұл би шамамен XVII ғасырдың орта шенінде — 40-жылдары Ор, Қарғалы өзендерінің бойын мекендеген. Заманында өз елкендеді былай қойғанда, Бұқара, Самарқан, Хорезм аумақтарында елеулі тарихи тұлғаға айналған. Жайық бойын жайлаған барша халыққа әулие саналған Бекқұл бидің тарихи тұлғасы кеңес өкілеті заманында өртүрлі себептермен түмшаланған.

Өте білікті мәмілелер Бекқұл би осы жерді жайлаған ру басшыларымен аяқтасып, жаугершіліктен босап кеткен елді тұрақтандырып, әр рудың жаз жайлауын, қыс қыстауын белгілеп беріп, қалың елді тұрақтандырып, үлкен еңбек сіңірген. Сырттан жау титізбеген, іштен дау туғызбаған тұлға болған.

Ескі тарихи жазбалар, көнекез қарттарымыздың деректері бойынша Бекқұл баба — тек би емес, көрінектелі алдағыны сөзіп отыратын ерекше қасиеттері бар, жаратылысы бөлек болып, көзінің тірісінде әулие атанған тұлға.

Бекқұл биден дүниеге келген жалғыз қыздан қазақтың өйлігі батыры Есет Көкәлі өмірге келеді. Халық аузында

өрілген, 10 терезесі, 1 үлкен есігі бар. Үлкен намаз оқитын бөлмесі және кіреберіс 2 бөлмеден тұрады. Бүгінгі таңда төбесіне салған темір, ескі-терезелері бұзылып, әкөтелген.

Мешітті 2008 жылы «Мәдени мұра» ұлттық стратегиялық бағдарламасы аясында және 2017 жылы «Тұран» телеарнасының «Аманат» экспедициясы ғылыми түрде зерттеп, кітаптар мен бағдарламалар шығарды.

Бисен хазірет мешіті Қобда ауданындағы Жарық ауылынан 5,9 шақырым оңтүстік-шығыста орналасқан.

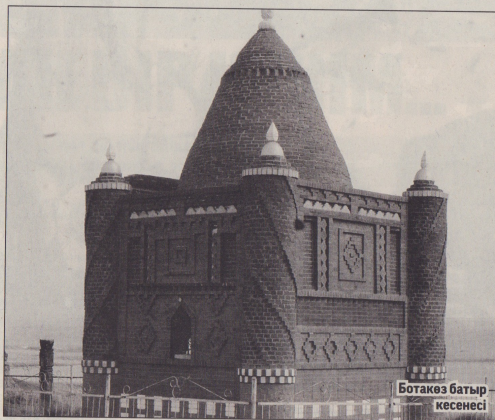
Ботакөз батыр кесенесі

Ойыл ауданына қарасты Кемер ауылынан 23 шақырым оңтүстік-батыста орналасқан Ботакөз батыр кесенесі 2005 жылы тұрғызылды. Көлемі — 5х5 метр, биіктігі — 11 метр күмбезді ғимарат.

Елімізді жаудан найзаның ұшымен қорғаған батырлардың арасында Есет Көкәлінің қызы, Әбібай бидің келіні Ботакөз батырдың орыны бөлек. Үстірт жотасындағы Сам құмын бірге қыстап шыққан Жетірудың Тама руына қараған қырық шақты ауыл ішінде Есет батырдың ауылы бар. Бір күні Есет батыр Әбілқайыр ханның шақыртуымен Орынборға жүріп кетеді. Ондағы хан кеңесінде қазақ елін жоңғар шабуылынан қалай қорғау керек өкендігі жөнінде мәселе қаралғаны елі Батыр

АҚТӨБЕДЕГІ ҚАСИЕТТІ ОРЫНДАР

Газетіміздің өткен сандарында хабарлағандай, оқырманқаршы арнайы тізімге алынған жергілікті маңызы бар ескерткіштермен таныстыруды оған әрі жапғастырамыз. Мұңқай киелі жерлердің саны 46 екенін естеріңізге сапамыз. Осы жолы соның бірнешеуіне тоқтапсақ...

Ботакөз батыр кесенесі

бөруінен екен. Былшық би — қазақтың шөкірәсі, дала билігінң ұлы дәстүрін жетік білген кісі. Достары жермен-жермен айтулы алқалы жолындар сол кісісі тараман, дауы шешілмеген. Соңғы өткен Байбабылдың, Орманның ұлан-асыр асында Былшық би төрелік жасаған. Сол кездегі Орынбордың генерал губернаторы Лев Баллозов 1886 жылы 28 жастағы Былшық биле «Авастный народный мудрец» деген баға берген.

Былшық би 1859 жылы қазіргі Өйтеке

те кезде ідетке ұшыраған малдарына дейін өкеліп түнеткен жағдайлар болған. Бүліеннің қабірін халық қасиетті жерлердің бірі ретінде санайды.

Дербісәлі Қиғалықұлы — белгілі батыр, әулие, XIX ғасырдың алғашқы жартысындағы Кіші жүздегі танымал тұлғалардың бірі, 1822-1824 жылдары Жоламан Тіленшіұлы бастаған Ойыл, Қыыл өзендерінің бойларын жайлаған көрнекті ұйымдастырушылардың бірі. Оның өсімі ел жадында ол дүниеден

бар Батыр пен Асау, Байғана батырлар да қосылған.

Сонымен қатар 1823 жылы қыркүйекте Жоламан Тіленшіұлы 1 мыңға жуық жасақпен қазақ жеріне жіберілген полковник Милорадовичтің өскеріне шабуыл жасағанда осы шабуылға Дербісәлі батыр өзінің 300 сарбазымен қатысады. Ол осы шабуылдан олжаға 14 орыс тұтқыны мен 70 жылқы алған.

Ел аузында сақталған Дербісәлі батыр туралы бір аңыз-өңімені келтіре кетейік. Қуаң күні қатқатқа, яғни із түспейтін уақытта бір ауылдың жылқысын аядайдың барымташылары ұрпап, жылқышыларын өлтіріп, айдап кеткен. Ауыл ақсақалдары Дербісәліге келіп, мұның шайыпты. Сонда өрте өсейген батыр: «Дуадақ көтерілгенге оған жетіп баратын ұшықар жеті атты дайындандар, сонымен көп жылқының алдың Батпақтының оң жағасындағы жайылымға қайтарыңдар, сырт көзге білдірмей аттарға таға жасай бөріңдер, оны асыққанда алдыңғы тұяқтарға шегелеңдер», — депті. Осы өдісті қолданғанда, аядайдың тағасы аттары мұзға тайып құлап, барымташылары қырылып қалған екен.

Дербісәлі батыр туралы «Қобда» энциклопедиясында, Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архивінде, Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінде біршама материалдар кездеседі.

Дәуімшар батыр қорымы

Байғанин ауданына қарасты Жарымыс ауылынан 37 шақырым оңтүстік-батыста орналасқан қорымда кірі тамгалық белгі мен стелалар бар. Осы жерде қорымның негізі Дәуімшар бейіті орналасқан.

Кешеннің ең көрнекті өскерткіштері қашалған тастан жасалған. Олардың екеуі (№1, 40 нысандар) солтүстік-шығыс бағында орналасқан. Бірақ Дәуімшар

сөзіп отырғанын өрешке қасиеттері бар, жаратылысы бөлек болып, көздің тіріскінде өулие атанған тұлға.

Бекқұл биден дүниеге келген жалғыз қыздан қазақтың өйгілі батыры Есет Көкқұлды өмірге келеді. Халық аузында Бекқұл баба өзінің туған жерінің 13 жастағы Есет Көкқұлға елді, жерді қорғау үшін арғымақ ата мінгізіп, батасын берген деген аңыз-әңгіме бар.

Кезінде Есет бабамыз «Бекқұл әуліге түнел, менен тілесңдер — тілектерің орындалар» деген екен...

Тарихи тұлға туралы Еркін Құрманбеков, Баянғали Құлтаев, Әділхан Жұбаниязов сынды азаматтар өстелік еңгімелер айтып, зерттеу еңбектерін жазып жүр.

Бисен хазірет мешімі

Бисен хазірет 1878 жылы Ақтөбе облысы Қобда ауданына қарасты Жарық елді мекенінің Жаманкөл жайлауында дүниеге келген. Әкесі Абдолла Бисенді он бес жасында Бұқарадағы айтулы медреселердің біріне оқуға түседі. Табиғатынан зерек шәкірт медресені оқығандай томпадағаннан кейін Түркияның Ыстанбұл шаһарына оқуын жалғастыруға аттанады. Үш жыл Бұқарада, бес жыл Ыстанбұлда оқып, теология ілімін терең меңгерген Бисен хазірет елге үлкен оқымысты болып оралады. Ыстанбұлдан келген соң Қобда өзені бойы

Бисен хазірет

Жаманкөл жайлауынан атағы Ойыл, Қобда бойына әбден танымал өйгілі шебер Бірманың көмегімен мешіт салдырғанды. Ол мешіт-медреседе сол еңірдің балаларын оқытып, тіл сындырып, ағартушылық білімге бауылды. Ол үлкен рухани орталыққа айналды. Онда 16 жыл деріс оқып, араб тіліне, діни бағытта шәкірттер тәрбиелеп, имандылыққа үйретеді.

1928 жылдар шамасында елде колхоздестру дөуірі келген кезде бай-молда өсебінде дүниесі тәрліленуіге тиіс болған. Алайда ауылдық кеңестің хатшысы 25 жастағы Сұлтан Бибағанбетов түнде келіп: «Хазірет жеде, өртен мал-мүлкіңді төркілен, өзінді жер аударғанды. Бұйрық келді, кетпесең болмайды», — деп хабар береді. Сол түні шағын түйелі көшпен Бұшқұртстанның Саймаз өзенінің бойына барып қоныстанды.

Аса білімді діндар 1969 жылы 91 жасында дүниеден озып, өз өсеті бойынша Құмсай елді мекеніндегі Бірмағанбет Көшімқұлұлы өулінің жанына жерленген. Айта кетейік, Бекқұл би балаларды оқытқан мешіттің өні — шамамен 8 метр, ұзындығы — 15 метр, биіктігі 3 метр болды. Мешіт іргетасы табиғи тілім тастармен қаланып, қабырғалары саз башқұрттан

лендіруден пана рүпына келетін көрнекті шакты ауыл ішінде Есет батырдың ауылы бар. Бір күні Есет батыр Әбілқайыр ханның шақұртымен Орынборға жүріп кетеді. Оңдыр хан некесінде қазақ елге жоғар шабуылынан қалай қорғау керек өкенділі жөнінде мәселе қаралмақды еді. Батырдың елде жоқ өкенін білген жау бейбіт жатқан қауымға жылжысын түн жамылып келіп, шетінен қуып бастайды. Осы сәтте жылжыты мен кәлшіден құралған қайратты жіттердің басын қосып үлгерген Ботакөз ерлеріе киініп, қалмақтарға тойтарыс береді. Ботакөз бастаған топ жауды екі жақтан қуып, айламен қоршап, қалмақтың Қонды деген батырын қолға түсіреді. Қондыны қазақтар жеке қоршап, көудесіне найза тіреп тұрған уақытта күрен атты бір жігіт Қондының күржрейген мойнына қып арқан бұғалық тастап жіберіп, шаққалай тартқанда қалмақ жерге ат үстінен гүрс өтіп құлайды... Сол кезде жіттер шапырлап өлтіреді. Жаудың ешқайсысы да тірі қалмайды. Қондыны бұғалықтаған «жігіт» — Ботакөз. Тарихи дерек бойынша, Ақтөбе Әбілбай би жиені Есет батырдың қызына қуда түсіп, Әбілбай бидің баласы Барсай мен Ботакөзді некесі қиылып, атауы тігіледі.

Әбілбай бидің алты ұлы бар екен. Сол алты ұлына көшті көзек басқартып, үміт өтіп көрсө, олар жер ыңғайын байқай алмай, көшті жайыс жерге қондыра беріпті. Содан көңілі қалған би көшті Ботакөзге басқартты.

Ботакөз кесенесі — қазақтың қарапайым қызының туған өліне, жеріне деген сүйспеншілігінің, сұлулықтың, ар-оқдан

тазалығының өскерткіші, ұлттық сәулет өнерінің туындысы.

Кіелі жер туралы 2001 жылы «Ойыл» атты кітапшадә жазылды. Ал 2004 жылы жергілікті өлкетанушы Жарылық Бисалиевтің бұл туралы мақаласы «Ойыл» аудандық қоғамдық-саяси газетіне жарияланды. «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында «Ақтөбе облысының табиғи-тарихи-мәдени орындары» атты кітапшаға 2004 жылы енгізілді. 2007 жылы «Ақтөбе облысының топонимикалық көңістігі» атты кітапта мәліметтер келтірілді.

Бышлық би кесенесі

2015 жылы ашылған Бышлық би кесенесі Әйтеке би ауданы Қарабұтақ ауылынан 10 шақырым батыста орналасқан. Кесененің биіктігі — 9 метр. Жоғары бөлігі күмбезділіп жасалған. Төрінде бидің мүсіні орналасқан. Кесененің айналасы биіктігі бір метр болатын қоршаумен қоршалған. Қоршаудың өні — 15 метр, ұзындығы — 25 метр.

Аңыз-әңгімеге сенсек, Бышлық бидің өзін шақырып қойған өсілі — Құтаж. Бышлық аталып кетуі көзінің жасарғай

би ауданындағы Ақсуат елді мекенінде дүниеге келген. Атасы Әбдібай дәулетті кісі болыпты. Әкесі Сейіт кезінде Есет (Көтібарұлы) батырмен үзегілес дос болған.

Қазақ тұрмысында жиі кездесетін бес дауды жер, жөсір, құи, мал және ар дауын шешкенде, қара қылды қақ жарғандай тұра төрелік жасап, әділдігімен халықтың аузына іліккен айтулы билердің бірі.

Бышлық Сейітулы — өйгілі би, аруақты үшешен, арқалы әулие, заманында атағы айналаға көңінен танылып, әділ білігімен дау түйінін шешкен, сөзі талайға тоқтам салған асыл тұлға.

Қалып елге ышын мәнінде пана бола білген, қыш кезеңдерде өпсзді демеп, жылғанғын жасын сүртекен, әділдік пен парасат жолынан таймаған дедтар тұлға 1928 жылы халық жауы ретінде ұсталып, 1933 жылы Ақтөбе түрмесінде қайтыс болады.

Ол — ұрпаққа, күллі қазақ ұлтына ар-намыстың, адамгершіліктің, парасаттылық пен ізгіліктің озық үлгісі ретінде қазақ халқының санасында мәңгі жасайтын-дардың бірі.

Дербісәлі батыр Қығылықұлы кесенесі

Қобда ауданында орналасқан Дербісәлі батыр Қығылықұлы зиратының басына қазірге дейін демуе сұрап, дертіне шипа тілеп, түнейтіндей аз емес. Ер-

озған соң көбіне әулие өсебінде сақталды. Дербісәлі 1822 жылы желтоқсан айының соңында Жоламан бастаған бір топ билер мен батырлармен бірге Жайық

Дәуымшар

пен Елек арасындағы жерлерді қайтару және Ресейде келіпиде ұсталып отырған Арынғазы сұлтан мен Жүсіп Сырмыұлын босатуды сұраған хатқа мөрін басқан. Бұл хатқа Кіші жүзеді белгілі қайраткерлер Адай Сүйінқара батыр, Шемішті Та-

рымның негізі дәуымшар бейіті орналасқан.

Кешеннің ең көрнекті өскерткіштер қашалған тастан жасалған. Олардың өңеуі (№1,40 нысандар) солтүстік-шығыс бөлігінде орналасса, бірауы Мырза Мырзан мавзолейі (№175 нысан) қорымның солтүстік-батыс бөлігінде. Кесене ою-өрнектен көмкерілген.

Дәуымшар батыр (1770-1810 жж.) — Каспий өңірінің атақты батырларының бірі. Дәуымшар батырдың өмірі, өрлік жолы «Тістірт, Жем, Сағыз аймақтарымен тығыз байланысты. Осы төңіректі иемденуге тырысқан башқұрт, түрікмен, жуз-алықтардың, кейбір қалмақ қалдыктарының бетін қайтарып, ұрпақ алдында өшпес өрлік үлгілерін қалдырды. Алаштың ақиық азаматы Халел Досмухамедұлы Дәуымшардың батырлығын жоғары бағалап, оны Атағозы, Сүйінқара, Өтен, Нарынбай, Құлбарак, Жапарберді, Мыңбай, Көктаубай сынды өрлердің қатарында атаған.

Жем өңірін және осы маңайға қатысты өлкелерді көлімектерден қорғай жүрді басты міндеті санаған Дәуымшар батыр талай шайқасты бастан өткізіп,

жауларының сағын сындырған, өз мерейін үстем еткен. Батыр Жем өзенінің сол жағынан өткен шетелдік экспедиция тобымен болған қақтығыста қазған. Бұл экспедиция тобымен кімдер болғаны тарихи деректермен анықталмаған. Жер өлшеуші орыстар немесе ағылшындардың барлау топтары болуы да мүмкін... Ал кейбір мәліметтер бойынша Хиуаға сапар шеккен Перовский жасақтарының бір бөлігімен Дәуымшар батыр бастаған қазақ жасақтары кездесіп қалғаны ұқсайды. Соғыста өкі жақта көп шығын болған. Батыр мен оның жасақтары бір жерде жерленген, ол жер Дәуымшар қорымы деп аталады.

Қорымды зерттеушілер Т.Басенов «Архитектурные памятники в районе Сам» (Алматы, 1947 ж.); М.Мендіқұлов «Памятники архитектуры полуострова Мангышлак и западного Устьрта» (Алматы, 1956 ж.); С.Әжіғалиев «Отчет о работе архитектурно-искусствоведческой экспедиции в Западном Казахстане в 1979 г. Архив РНПО «Арзеставрация», т.6. кітаптарында жазған.

Дайындаған Айбек СЕРІКҰЛЫ.